

Політико-правова доктрина Івана Франка

Федір Медвідь,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри цивільного та міжнародного права
Національного університету
державної податкової служби України

У статті розглядаються категорії „ідеал національної самостійності”, „ідея національного поступу”, „національна ідея”, „національна самосвідомість” в контексті політико-правової доктрини Івана Франка. Аналізується Франкова позиція осмислення суспільного прогресу крізь призму зростання суб'єктності особи, де шлях до „повного щастя” „емансипованої людської одиниці” можна здійснити в родині, громаді, нації.

Великий український мислитель, письменник, вчений-енциклопедист і громадсько-політичний діяч Іван Франко народився 1856 року в селі Нагуєвичі – тепер село Івана Франка Дрогобицького району Львівської області. З 1875 року, після закінчення Дрогобицької гімназії, навчався у Львівському, а потім у Чернівецькому університеті. 1893 року, після захисту у Віденському університеті докторської дисертації „Варлаам і Йоасаф: старохристиянський духовний роман і його літературна історія”, здобув ступінь доктора філософії [17, с. 45].

Творча спадщина мислителя і митця налічує близько 5 тисяч літературних творів і наукових праць, що складе в перспективі 100-томне академічне видання. Нагадаємо: у 1980-х роках здійснено лише 50-томне видання творів І. Франка, що охоплює тільки дві третини його спадщини і лишається малодоступним через обмежений наклад [23].

Є. Маланюк, відомий історик української культури, зазначав, що „на питання, до якої категорії митців треба віднести... Франка-поета, відповідь майже не вимагає застановлення... При всім незаперечнім темпераменті Франка, при всім глибоко, щоправда, захованім жарі його серця, почуття Франка в його поетичній творчості завжди проходять крізь суворий фільтр інтелекту... І це не випадок, що від молодих літ Франко-поет неустанно оспівує саме „розум владний”... І, здається, трудно знайти в світовій поезії такого натхненного, такого аж „одержимого” співця саме розуму-інтелекту, розуму-ratio, либонь, в чисто декартівськiм сенсі цього поняття”

[9, с. 190 - 191].

І. Франко пройшов у своєму ідейному розвитку в середині 1890-х років два виразні етапи, пережив глибоку еволюцію світоглядних позицій - від послідовника М. Драгоманова, соціаліста „ліберального і персоналістичного складу”, до націонал-демократа і речника „реального націоналізму” [6, с. 54 - 61].

Політико-правова доктрина молодого Франка – радикал-соціаліста, активного учасника радикальних політичних рухів – за висновком В. Мазепи, зазнала певної еволюції до „зрілого” Франка, що перейшов на позиції ліберально-демократичної соціальної доктрини та світоглядного культуроцентризму у філософії [8, с. 227].

Утвердившись на засадах „повної самостійності нації, зриваючи таким чином з федералістичною традицією Костомарова і Драгоманова” [7, с. 405 - 411], світогляд І. Франка зазнав істотної трансформації, що було пов'язано також з переходом української політичної думки з позицій федералізму на позиції самостійництва [2, с. 114 - 126].

У програмовій статті „З кінцем року” (1896 р.) І. Франко піддає критиці українських „культурників” за їхнє замилювання теоретичними абстрактними побудовами і закликає подолати властиву інтелігенції відчуженість від життя народу. „Тільки... інтегральна, всестороння праця зробить нас справді чимось, зробить нас живою одиницею серед народів. Бо ані фіра книжок самих сего не зробить, ані копиця брошур самих, ані підкопи послів самих, ані Академія наук сама, ані тисяча шкіл з руською мовою викладовою самою, ані тисяча віч самих. Треба всього сего, але треба **всього**, на всі боки, щоб ми справді росли органічно!..”

Літературна і наукова спадщина І. Франка величезна і різноманітна, однак ми торкнемося його політико-правової доктрини, що стосується суспільного прогресу, національного поступу української спільноти [10, с. 815 - 820].

Суспільно-політичні погляди вченого, зокрема ідею суспільного прогресу у його творчості, осмислювало в різні часи і з різних методологічних засад багато вчених-суспільствознавців. Серед них В. Антоненко, М. Брик, В. Горський, О. Гринів, Я. Грицак, Н. Горбач, Т. Гундорова, О. Забужко, М. Кашуба, О. Копиленко, В. Мазепа, А. Пашук, О. Пахльовська, В. Пшеничнюк, Л. Сенік, О. Скакун, М. Скринник та інші. Водночас сучасне прочитання і осмислення „Франка незнаного” з відповідних методологічних засад в контексті незалежницького поступу української спільноти є важливим як в плані теоретичному і пізнавальному, так і в плані державотворчому, в контексті консолідації українського суспільства і зростання політичної суб'єктності сучасної української нації [16].

У популярній статті „Наука і її взаємини з працюючими класами” (1878 р.) І. Франко говорить про простолінійний прогрес суспільства, оскільки

„людина споконвіку прагне до однієї мети – до щастя”, остільки „людство від самого початку свого розвитку ...постійно і неупинно прямує до тієї мети” [18, с. 33].

У праці „Що таке поступ?” (1903 р.) вчений підходить до проблеми суспільного прогресу значно ґрунтовніше. „Одно те, що все на світі змінюється і ніщо не стоїть на місці, а друге – друге не таке певне, більше питання, ніж твердження: чи змінюється на ліпше, чи на гірше?” [19, с. 302].

Однозначної відповіді, як бачимо, І. Франко не дає, а наводить в наступному положенні підтвердження поступального розвитку суспільства з істотними застереженнями: „Люди йдуть наперед, то правда, знаходять по дорозі все щось нового, але часто й гублять не одно таке, за чим пізніше мусять жалувати. Іноді буває й так, що втрачають майже все те, до чого перед тим доробилися сотками літ” [19, с. 304]. Далі вчений деталізує це положення: „З усього того, що ми сказали досі, видно деякі цікаві речі, які слід зятимити собі. Перше те, що не весь людський рід поступає наперед. Велика його частина живе й досі в стані коли не повної дикості, то в стані, не дуже далекім від неї. Друге те, що той поступ не йде рівно, а якось хвилями: бувають хвилі високого підйому, а по них наступають хвилі упадку, якогось знесилля і зневір'я, потім хвиля знов підіймається, знов по якімось часі спадає і так далі. А третє, що той поступ не держиться одного місця, а йде мов буря з одного краю до другого, лишаючи по часах оживленого руху пустоту та занепад” [19, с. 309].

Поділ праці, який є головною рушійною силою поступу, вкупі з властивою людям неоднаковістю сил, вдачі і здібностей, породжує і загострює нерівність між людьми, поділяючи людство на протилежні один одному табори невеликої жменьки багатіїв та мільйонів експлуатованих бідняків. Тим-то критерієм дійсного поступу має бути не зростання багатства, прогрес науки, мистецтва самих по собі, а „емансипація людської одиниці”.

Саме з цих позицій І. Франко обстоює розуміння суспільного прогресу як процесу зростання вільної людської діяльності, спрямованої на розширення меж можливого з огляду реалізації індивідом власного погляду на щастя. „Ціла історія нашої цивілізації, матеріальної і духовної, – підкреслює мислитель, – се не що інакше, як поступенне, систематичне і ненастанне відсування, віддалювання границь неможливого”. Однак шлях до повного щастя, „емансипацію людської одиниці” неможливо здійснити поодиночі. „Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки у співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації” [19, с. 345].

Визнаючи спільності, через які людина здатна реалізувати своє прагнення до щастя, вчений на перше місце ставить родину [11, с. 337 – 346], потім громаду і завершує нацією, бо саме нація, на думку І. Франка, становить „органічну”, натуральну складову частину історичного процесу

[12, с. 281 - 282].

Вільний розвиток індивіда без усвідомлення нації як органічного фактора історичного поступу неможливий без залучення до неї як обов'язкової передумови становлення і саморозвитку людської індивідуальності. „Все, що йде поза рами нації, – підкреслює вчений, – се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими „вселюдськими” фразами покрити **своє духовне відчуження від рідної нації**” [18, с. 284].

У працях „Мислі о еволюції в історії людськості” (1881 – 1882 рр.), „Леся Українка” (1898 р.), „Із секретів поетичної творчості” (1898 – 1899 рр.), „Похорон” (1899 р.), „На склоні віку” (1900 р.), „Поза межами можливого” (1900 р.), „Принципи і безпринципність” (1903 р.), „Що таке поступ?” (1903 р.), „Ukraina irredenta” (1895 р.), „Мойсей” (1905 р.), „Одвертий лист до галицької української молодіжі” (1905 р.), „Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова” (1906 р.) І. Франко дійшов висновку, що лише „політична самостійність всякого народу” є запорукою вирішення всіх інших його проблем. „А що значить політична несамоствійність якоїсь нації, – писав вчений, – як у остатній лінії такий її стан, що вона мусить без опору дати визискувати себе іншій нації, мусить віддавати часть здобутків своєї праці на цілі, які з її розвоєм і безпекою не мають нічого спільного? Значить, ...національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невірництва, занидіння, павперизації, культурного застою і упадку” [20, с. 280].

Ідеал, в сучасному розумінні, є своєрідним „стопленням” знання про світ з переживанням цього світу, знання про суще з баченням перспектив його розвитку, переживанням світу як належного, тобто своєрідний світоглядний та регулятивний стрижень цілепокладаючої діяльності людини чи спільноти [5, с. 231]. „Усякий ідеал, – пише мислитель, – се синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично легших, і трудніших до осягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого” [20, с. 284]. Ідеал національний, за І. Франком, це „ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвитку **нації**” [20, с. 284].

Висунення на перше місце національного ідеалу вчений пояснював тим, що „ідеал національної самостійності”, який вміщує у собі не тільки „західноєвропейські ідеали соціальної рівності і політичної волі”, лише „один тільки може дати їм поле для повного розвитку” [20, с. 283]. Застерігаючи наступні покоління, І. Франко з боєм нагадував, що, „не

маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійським морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, попадали в зневіру і апатію” [20, с. 283]. Отже, ідеал повинен не тільки усвідомлюватися, а й „почуватися серцем”, бути предметом і знання, і віри [4, с. 67; 1, с. 198].

Геніальне відтворення ідеалу національної самостійності знаходимо в пролозі до поеми „Мойсей” [15, с. 11 - 14]. Поет передає художніми засобами політичну історію свого народу, який „замучений, розбитий, Мов паралітик той на роздорожжю, Людським презирством, ніби струпом, вкритий”, палко вірить:

„Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі”.

І. Франко, осмисливши і врахувавши історичний досвід, реально оцінив історичне значення феномена національної свідомості для „національної самостійності” як єдиного гаранта економічного, соціального і політичного розвитку українського народу, розвитку його матеріальної і духовної культури. Адже добре відомо, що національна свідомість як усвідомлення буття народу на базі засадничої національної ідеї містить в собі усвідомлення: 1) етнічної спільності щодо інших етносів; 2) національних цінностей і відданість їм у мові, етнічній території, національній культурі; 3) соціально-державної спільності; 4) патріотизму; 5) спільності в національно-визвольній боротьбі. Такий підхід ґрунтується на дослідженнях (підсумки Ф. Гекманна) феномена етнічності, що містить п’ять компонентів: 1) соціокультурну єдність; 2) єдність історичного та сучасного досвіду; 3) уявлення про спільне походження; 4) колективну ідентичність (ґрунтується на самосвідомості та визначенні, хто „свій”, а хто „чужий”, унаслідок чого виникає уявлення про межі між власним та іншим етносами); 5) почуття солідарності [3, с. 10].

Для І. Франка, як і для більшості тогочасних теоретиків національного поступу, було незаперечним, що в процесі становлення модерної нації вирішальну роль покликана відіграти інтелігенція, вносячи в народ, який „мовчить, молиться і платить” (М. де Унамуно), національну ідеологію. Справжня інтелігенція, а точніше національна еліта, — це очі національного духу, розум всенародного ества, творець, носій та провідник знання, національних і вселюдських ідеалів. Інтелігенція володіє знаннями духовних цінностей, які є інтелектуальною основою формування свідомості. Духовні цінності існують в матеріалі мови, в основі якої лежить слово. Специфіка полягає в тому, що інтелігенція володіє словом, мовою не просто в лінгвістичному значенні як засобом спілкування, комунікації,

а головню в її інтелектуальному вимірі – як акумулятором і транслятором знання, що має складну психологічну і гносеологічну природу, з якою органічно поєднується духовно-пізнавальна діяльність людини взагалі. Звідси впливає історична місія інтелігенції як володаря слова у формуванні свідомості взагалі, національної зокрема; пізнання і осмислення джерела народних прагнень та усвідомлення їх суті як логічно сформованих ідей, концепцій, учень, ідеалів, збагачення ними народного духовного ества, одухотворення свідомості народу до сприйняття національної ідеї, усвідомлення своєї національної ідентичності [8, с. 105 - 126]. „Перед українською інтелігенцією відкриється тепер, при свобідніших формах життя в Росії, величезна дійова задача - витворити з величезної етнічної маси українського народу **українську націю**, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і сильна держава не може остоятися” [21, с. 404].

І. Франко розумів, що на початку ХХ століття для українського народу „ідеал національної самостійності в усякім погляді культурнім і політичним лежить для нас поки що, з теперішньої перспективи, поза межами можливого”. „Серце стискається з болю і досади, - пише мислитель. - Адже як би ті люди були зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободолюбних думках, якими були пройняті, і якби повернули свої великі сили на працю для того ідеалу серед рідного народу, якби поклали свої голови в боротьбі за той ідеал, ми були б нині величали їх пам'ять в ряді наших найліпших борців і - справа вольної, автономної України стояла би нині і в Росії і в Європі як справа актуальна, що жде свого рішення і може зовсім іншим шляхом ішов би розвій молодих українських поколінь!” [22, с. 406 - 407].

Однак учений розумів і те, що без осягнення національного ідеалу як основоположної національної свідомості на тернистих дорогах національно-визвольної боротьби український народ чекає повна зневіра і остаточна поразка. Тому „ми мусимо, — писав І. Франко, — серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наблизитись до нього...” [20, с. 285]. Основне завдання і полягає в тому, щоб осягнути цей ідеал, тим більше, що „тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки” [20, с. 285].

„Ми мусимо навчитися **чути себе українцями** – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се

почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без винятку – попереду усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурним стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головне, щоб ми **розуміли** всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його” [21, с. 405].

Ці слова з праці І. Франка „Одвертий лист до галицької української молодіжні”, написаної під впливом революції 1905 року в Росії, досить актуальні і для сьогоденної України, особливо в контексті Універсалу національної єдності.

Президент України В. Ющенко, виступаючи на IV Всесвітньому форумі українців, підкреслив, що „ми віддані цінностям демократії, лібералізму та національного поступу”. І, зважаючи на величезний внесок І. Франка у становлення української нації, наголосив: „Для такого великого діла, як відродження та консолідація ...нації, не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності...”. Ці слова написані І. Франком. IV Форум українців, 15-та річниця незалежності України проходять під знаком його 150-літнього ювілею. Я беру Франкові слова як своєрідний ідеологічний лейтмотив нашої зустрічі про згуртування українського народу” [13].

Багата спадщина великого вченого-енциклопедиста, що й дотепер за масштабністю таланту й інтелекту, за здобутками в духовній і науковій сферах годі шукати рівних не тільки в Європі, ще „донині лежить”, як і в часи Є. Маланюка, далеко не повно виданою [14], і сьогодні закликає український народ до осмислення свого національного буття, повернення до історичної пам’яті, національної гідності і гордості, до національної єдності для успішного здійснення національного поступу.

Література:

1. **Горський В. С.** Історія української філософії. Курс лекцій. – Київ: Наукова думка, 1996. – 286 с.
2. **Грицак Я.** Іван Франко в еволюції української політичної думки // Сучасність. – 1994. - № 9. – С. 114 - 126.
3. **Дашкевич Я.** Нація і утворення Київської Русі // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів: Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). – Львів, 1995. – С. 8 - 15.
4. **Забужко О. С.** Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – Київ: Наукова думка, 1992. – 118 с.
5. **Загороднюк В.** Ідеал // Філософський енциклопедичний словник. –

Київ: Абрис, 2002. - С. 231.

6. **Лисяк-Рудницький І.** Вклад Галичини в українські визвольні змагання // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. (Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака). - Київ: Основи, 1994. - Т. 2. - С. 54 - 61.

7. **Лисяк-Рудницький І.** Іван Франко в своїх німецьких писаннях // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. (Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака). - Київ: Основи, 1994. - Т. 1. - С. 405 - 411.

8. **Мазепа В. І.** Культуроцентризм світогляду Івана Франка. - Київ: ПАРАПАН, 2004. - 232 с.

9. **Маланюк Є.** Франко незнаний // Маланюк Є. Книга спостережень: Статті про літературу. - Київ: Дніпро, 1997. - С. 187 - 194.

10. **Медвідь Ф.** Іван Франко: „Ідеал національної самостійності” // Визвольний шлях. - Лондон - Київ. - 1997. - Кн. 7 (592). - С. 815 - 820.

11. **Медвідь Ф.** Виховання української еліти системою національної освіти в умовах консолідації сучасної української нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. - Київ, 2006. - Т. 2. - С. 337 - 346.

12. **Медвідь Ф.** Національна ідея в системі соціокультурних вимірів української перспективи // Українська перспектива: свідомісні та соціокультурні виміри. - Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. - С. 280 - 288.

13. Ми – нація, яка ходить на цій землі від часів Трипілля. Промова Президента України Віктора Ющенка на IV Всесвітньому форумі українців // Українське слово. - 2006. - № 34. - 23 - 29 серпня.

14. Про заходи щодо вивчення та популяризації духовної спадщини Івана Франка: Указ Президента України від 27.08.06 №727/2006 // Урядовий кур'єр. - 2006. - № 165. - 6 вересня.

15. **Сеник Л.** Іван Франко і його поема „Мойсей” // Вісник НТШ. - 2006. - Число 35. - С. 11 - 14.

16. Універсал національної єдності // Урядовий кур'єр. - 2006. - № 145. - 5 серпня.

17. **Франко І.** Історія моєї габілітації // Збір. твор. у 50 т. - Т. 39. - С. 45 - 49.

18. **Франко І.** Наука і її взаємини з працюючими класами // Збір. твор. у 50 т. - Т. 45. - С. 24 - 40.

19. **Франко І.** Що таке поступ? // Збір. твор. у 50 т. - Т. 45. - С. 300 - 348.

20. **Франко І.** Поза межами можливого // Збір. твор. у 50 т. - Т. 45. - С. 276 - 285.

21. **Франко І.** Одвертий лист до галицької української молодіжі // Збір. твор. у 50 т. - Т. 45. - С. 401 - 409.

22. **Франко І.** З кінцем року // Життя і Слово. - Львів, 1896. - № 6.

23. **Вергеліс О.** Код Франка // „Дзеркало тижня”. - 2006. - № 19. - 20 - 26 травня.